

Geologijos valdyba Vilniuje (A. Misiūno nuotr. iš jubiliejinio albumo „Lietuvos geologijos valdyba 1957–1977 m.“)



Gediminas Motuza

GEOLOGIJOS MOKSLO LIETUVOJE AUKSO AMŽIUS (1968–1993 m.)



Ketvirtį amžiaus, nuo apytikriai 1968 m., reikėtų laikyti kol kas geriausiu Lietuvos geologijos laikotarpiu. Per šį laiką buvo padėti Lietuvos geologijos pamatai: sukauptas kernas, analitinė medžiaga, paleontologiniai rinkiniai; sudaryti pagrindiniai žemėlapiai, stratigrafinės schemos, nustatyti struktūriniai–tektoniniai plutos sandaros elementai; surasti, o iš dalies ir išžvalgyti, t.y. paruošti naudojimui naudingųjų iškasenų išteklių; sukurtas materialinis pagrindas veiklai – pastatyti Geologijos valdybos ir Geologijos instituto pastatai, ekspedicijų bazės, kerno saugykla, būstai darbuotojams. Todėl „aukso amžiaus“ pavadinimas ne mano sugalvotas, o vartotas ne vienuose memuaruose (Juodkasis, 2018).

Kaip tik 1968 m. baigiau universitetą ir pradėjau dirbti geologijoje. Taigi to laikotarpio gyvenimą mačiau iš arti. Todėl šis straipsnis daugiausia remiasi mano subjektyviais

įspūdžiais bei vertinimais ir nepretenduoja į dokumentalų tikslumą.

GEOLOGIJOS VALDYBA IR EKSPEDICIJOS

Geologijos valdyba buvo įkurta 1957 m. ir aptariamo laikotarpio pradžioje šventė savo pirmąjį jubiliejų. Geologijos valdyba buvo administravimo įstaiga, valdžiusi geologines gamybinės įmones–ekspedicijas ir Geologijos institutą. Valdymas reiškė valstybės biudžeto lėšų skyrimą, veiklos planų ir ataskaitų vertinimą, priežiūrą ir kontrolę, įrangos ir medžiagų tiekimą, ekspedicijų vadovų skyrimą. Po valdybos sparčiu tuo metu buvo Geologijos institutas ir penkios ekspedicijos – Naftos žvalgyimo, Vilniaus, Kauno, Šiaulių, o kurį laiką – Utenos hidrogeologinė ekspedicija ir Kompleksinė geologinė ekspedicija (KGE), kurioje buvo

kartografavimo, nemetalinių naudingųjų iškasenų paieškų, geofizinė partijos, topografinis būrys, laboratorija. Iš viso tuometinėje Geologijos valdybos sistemoje dirbo per 2 300 darbuotojų.

Geologijos valdyba savo ruožtu buvo pavaldi TSRS Geologijos ministerijai. Tuo metu Geologijos, Naftos ir dujų pramonės, Vidutinių mašinų statybos, Mineralinių trąšų ir kitų ministerijų žinioje geologijos srityje dirbo keli milijonai darbuotojų, nes žaliavos buvo pagrindinė eksporto prekė ir „valiutos“ šaltinis. Lietuva buvo mažutė tos sistemos dalelė ir gauti lėšų nebuvo didelių sunkumų. Sudėtingesnis klausimas buvo agregatų, prietaisų, medžiagų tiekimas. Tam nepakako turėti pinigų – visa tai reikėjo „gauti“. Ir net turint paskyrą reikėjo skirtas vertybes „išmušinėti“ – vykti į gamyklas, bazes ir tartis vietoje. Tuo paprastai užsiiminėjo tam skirti darbuotojai.

Taip pat nelengva buvo gauti leidimus ir medžiagų statyboms. Todėl pasiekimais galima laikyti tai, kad pagrindinės veiklos sritys buvo aprūpintos agregatais giliajam gręžimui naftingumo tyrimų reikmėms, kartografavimui, hidrogeologiniams darbams ir nemetalų paieškai. Kiekvienam šių barų reikėjo atitinkamos technikos, o jos palaikymui – remonto bazių, kurios buvo pastatytos kiekvienai ekspedicijai. 1972 m. buvo pastatytas ir dabartinis Lietuvos geologijos tarnybos pastatas S. Konarskio g., kur tuo metu buvo įsikūrusi Geologijos valdyba, Kompleksinė geologinė ekspedicija, o kurį laiką – ir Naftos žvalgymo ekspedicija (ji išsikėlė pastačius bazę Gargžduose).

Tais pačiais 1972 m. į naują pastatą Ševčenkos g. įsikėlė ir Geologijos institutas, ligi tol glaudęsis mažame namelyje Vrublevskio g., kuriame caro laikais buvo arklidės (Juodkazis, 2018).

Ypač reikšmingas buvo kerno saugyklos Vievyje pastatymas ir įrengimas. Nežinau, kokia dar šalis turi tokią centralizuotą saugyklą. Bent jau iš kaimynų neturi niekas. Ir dar svarbu – įstatyminis pagrindas: pagal Lietuvos Žemės gelmių įstatymą visi gelmių tyrėjai ir naudotojai iškeltą kerną privalo teikti Lietuvos geologijos tarnybai į Vievio saugyklą. Gaila, Tarnyba ta teise nesinaudoja. Pavyzdžiui, iš naftos įmonių paskutinį kartą kernas gautas prieš 20 metų ir ne Lietuvos geologijos tarnybos, o UAB „Geonaf-ta“ iniciatyva. Lietuvos geologijos tarnybos „pastangomis“ kernas vos neišnyko ir iš Žemės gelmių įstatymo (jos parengtose įstatymo pataisose kernas buvo minimas tik vieną kartą, ir tai dviprasmiškai).

Lietuvos geologijos tarnybos lėšomis arba jai prisidedant darbuotojams buvo pastatyta butų Vilniuje ir kituose miestuose, kur buvo geologinių įmonių, bendrabučių ar laikinų būstų darbų plotuose (Gargžduose, Lentvaryje, Varėnoje ir kitur). Nidoje, Palangoje, Smiltynėje, prie Bebrūsų ir Želvos ežerų buvo pastatytos poilsiavietės.

GAMYBA

Turint gerą finansinį ir techninį pagrindą, buvo nuveikta ir reikšmingų darbų, turinčių didelę išliekamąją vertę ligi šiol. Per šį laikotarpį užbaigtas šalies vidutinio mastelio



Geologijos institutas Vilniuje (A. Misiūno nuotr. iš jubiliejinio albumo „Lietuvos geologijos valdyba 1957–1977 m.“) ▶

Vilniaus hidrogeologinė ekspedicija (A. Misiūno nuotr. iš jubiliejinio albumo „Lietuvos geologijos valdyba 1957–1977 m.“) ▶

(M 1:200 000) geologinis kartografavimas. Čia didžiausi V. Kemėšio, V. Vonsavičiaus, A. Šliaupos, B. Rupšlaukytės, V. Klišio, V. Vaitonio, kurie maršrutais išvaikščiojo visą Lietuvą, nuopelnai.

Buvo tęsiamas ir stambaus mastelio (M 1:50 000) kartografavimas, peraugęs į kompleksinį geologinį–hidrogeologinį kartografavimą, kuris buvo atliktas Kauno lape (1964–1966 m.), Druskininkų plote (1970–1972 m.), Birštone (1972–1974 m.), Likėnuose. Pratešiant tuos darbus, pradėtas kompleksinis geologinis, hidrogeologinis ir inžinerinis geologinis kartografavimas melioracijos tikslais ir grupinis kartografavimas, vienu metu atliekamas kelių topografinių lapų plote. Tokie darbai atlikti Daugų, Vievio, Utenos, Molėtų, Šumsko plotuose. Kokio masto tai buvo darbai, matyti iš Vievio objekto pavyzdžio, kur 1800 km² plote buvo išgręžti 127 gręžiniai (dauguma per visas kvarterio nuogulas, o kai kurie – ir gerokai gilesni).

1973 m. prasidėjo giluminis geologinis kristalinio pamato kartografavimas ir jį lydintys darbai, kuriuos atlikus buvo ne tik sudaryti informatyvūs žemėlapiai, bet ir gauta gausi kerno bei analitinė medžiaga. 1973 m. gruodį, gręžiant kristalinio pamato geologinio kartografavimo gręžinį Stėgaliai-358, buvo iškeltas magnetinės geležies rūdos kernas. Tai buvo tik apraiška, bet jau kitais metais buvo surastas ir pramoninis Varėnos telkinys, kurio vien turtingos rūdos išteklių siekia 144 mln. tonų.

Sutvirtėjo naftos paieškos ir jas lydintys darbai – struktūrinis ir parametrinis gręžimas. Apie 1968 m. buvo surasti ligi šiol didžiausi Lietuvoje pramoniniai Pietų Šiuparių, Vilkyčių, Genčių ir kiti naftos telkiniai, atskleisti Telšių ir Gargždų lūžiai, kaip svarbiausios naftos gaudyklės kontroliuojančios struktūros. Nustatytas silūro rifinių darinių



potencialus naftingumas. Kryptingus naftingumo tyrimus (seisminiai tyrimai ir gręžimas) Baltijos jūroje atliko tarpvalstybinė įmonė Petrobaltik. Kasmet naftos paieškoms buvo gręžiami 6–7 gilūs gręžiniai, Lietuvos geologai–naftininkai dirbo ir Karaliaučiaus (Kaliningrado) srityje.

Tačiau ne viskas vyko sklandžiai. 1984 m. vasarą, matyt dėl klaidos išbandymo metu, užsidegė naftos fontanas gręž. Genčiai-3. Pasak tuometinio Naftos žvalgybos ekspedicijos vyriausiojo inžinieriaus Antano Jaso, liepsnos siautėjo bent penkias paras, o gaisras galutinai likviduotas buvo tik po dviejų savaičių, nors iš Ukrainos buvo atskraidinta specializuota gaisrininkų komanda.

Hidrogeologiniai darbai, įkūrus Vilniaus hidrogeologinę ir kitas ekspedicijas, labai išsiplėtė. Vandens išteklių buvo aprūpinti didieji miestai, buvo skaičiuojami bendri šalies geriamojo vandens išteklių, numatomos požeminio vandens apsaugos priemonės, vystomas ir diegiamas hidrogeologinis modeliavimas. Jo svarba ypač išryškėjo įvykus avarijai Jonavos gamykloje, kai iš cisternos išteko didelis kiekis amoniako, kuris požeminio vandens keliais galėjo pasiekti ir Nerį.

Kartografavimo, ypač stambaus mastelio, ir specialių paieškinių darbų, kuriuos vykdė Kompleksinės geologinės ekspedicijos Nometalų partija, metu buvo surasti ir išvalgyti pagrindinių naudingųjų iškasenų

(smėlio, žvyro, molio, klinties, dolomito) išteklių, gerokai viršiję tuometinius statybos ir kitų pramonės šakų poreikius.

Šios kartos geologams teko nelengva priedermė kovoti su Ignalinos atominės elektrinės monstru. Tiksliau – reikėjo pasiekti, kad prieš statant elektrinę būtų atlikti pakankamos apimties ir kokybės geologiniai tyrimai; kad projektuojant būtų atsižvelgta į galimą seisminį pavojų; išvengti perteklinio ketvirtojo bloko statybos ir siūlyto radioaktyviųjų atliekų laidojimo lūžių ruožuose. Čia reikėjo ir išmanumo, ir sumanumo derantis su galingomis Maskvos žinybomis, nepratusiomis nusileisti iki derybų su pavaldžia vietos valdžia. Ši „epopėja“ aprašyta jos aktyvaus dalyvio Vytauto Juodkazio naujausioje knygoje (Juodkasis, 2018).

MOKSLAS

Svarbiausia geologijos mokslo įstaiga tuo metu buvo Lietuvos geologijos institutas, kuris 1970–1988 m. buvo pavaldus Lietuvos geologijos valdybai. Platus praktinių darbų baras reikalavo ir mokslinės paramos, o kartu sudarė prielaidas (faktiniai duomenys, papildomas užsakomasis finansavimas) ir svariems platus masto moksliniams tyrimams. Institute aptariamą laiką dirbo iki 200 darbuotojų, iš jų – 44–46 mokslų kan-

didatai (daktarai) ir daktarai (habilituoti daktarai) (Suveizdis, 2008). Tyrimų apimtis buvo labai plati: praktiškai visų sistemų (nuo prekambro iki kvartero) stratigrafija, litologija, įvairių fosilijų grupių paleontologija (akritarchai, žuvsys, foraminiferai, ostrakodai, amonitai, žiedadulkės ir kt.), tektonika ir struktūrinė geologija; hidrogeologija ir inžinerinė geologija su vandens apsauga; naftos geologija ir geofizika; naudingosios iškasenos, geochemija; ekogeologija; informacinės sistemos.

Buvo gautos pirmos Lietuvos valstybinės premijos (V. Korkutis, E. Laškovas, P. Lapinskas). 1984 m. už Pabaltijo respublikų (kaip tada buvo vadinamos Lietuva, Latvija ir Estija) bendrų geologinių žemėlapių seriją penkiems Lietuvos geologams – A. Grigeliui, V. Juodkaziui, P. Suveizdziui, A. Šliaupai, V. Vonsavičiui – buvo paskirta TSRS valstybinė premija.

Geologijos mokslo lygio pripažinimą rodo tai, kad buvoleista, otiksliau – pavesta 1979 m. Lietuvoje surengti tarptautinį simpoziumą gėlo požeminio vandens išteklių vertinimo klausimais, kuriame dalyvavo ir vakarų šalių mokslininkai. Tai tuo metu Lietuvoje buvo išskirtinis reiškinys.

1988 m. Geologijos institutas buvo pertvarkytas ir tapo sąjunginio pavaldumo (tiesiogiai pavaldus TSRS Gamtos apsaugos

komitetui) institutu, specializuotu geologinės aplinkos apsaugai. Tam pasitarnavo inovatyvūs Valentino Baltrūno darbai, vertinant aplinkos geologinį potencialą ir jo naudojimo galimybes, galimas grėsmes; Vytauto Baltakio, Valentino Kadūno ir kitų darbai aplinkos geochemijos srityje ir kt. Tai pakėlė instituto statusą, tačiau kartu kilo pavojus susiaurinti Lietuvos geologijos tyrimų barą, atitinkamai sumažinti jo kompetenciją Lietuvos geologijos srityje. Atkūrus Lietuvos



Naftos gręžimo bokštas (V. Korkečio nuotr. iš jubiliejinio albumo „Lietuvos geologijos valdyba 1957–1977 m.“)

nepriklausomybę, Geologijos institutas vėl tapo savarankišku, bet pasirinko neteisingą raidos strategiją ir praktiškai išnyko.

MOKYMAS

Svarbiausia geologijos mokymo įstaiga tuomet, kaip ir dabar, buvo Vilniaus universitetas. Geologijos dalykai buvo dėstomi ir kitur (Kauno politechnikos institute, Vilniaus inžineriniame statybos institute, Žemės ūkio akademijoje, Vilniaus pedagoginiame institute), bet geologai buvo ruošiami tik čia. Aptariamuoju laikotarpiu ar kiek anksčiau Vilniaus universitete buvo daugiausia rengiami hidrogeologai ir inžinieriai geologai. Pajutus universalesnių geologų, ypač nuotraukinių, stygių, ankstesnė specializacija buvo grąžinta, bet iš pradžių ją pasirinkę studentai mokėsi savarankiškai pagal individualų planą, t.y. nelankė paskaitų (išskyrus privalomus politinius–ideologinius dalykus). Buvo panaikintas privalomas sąjunginis paskirstymas. Kartų kaita vyko ir tarp dėstytojų – korifėjai, profesoriai Mykolas Kaveckis ir Juozas Dalinkevičius, pasitraukė iš aktyvios veiklos, užleisdami vietą naujos kartos dėstytojams, kurie aktyviai ėmėsi ir mokslinio darbo (J. Paškevičius, A. Kondratas, S. Žeiba, V. Juodkazis, P. Vaitiekūnas, R. Gailius).



Dar viena to meto naujovė buvo intergrupė – kursas, sudarytas iš Latvijos ir Estijos studentų, kur tuo metu geologai nebuvo ruošiami. Jiems buvo dėstoma rusų kalba. Estai greitai atidarė geologijos studijas Tartu universitete ir į Lietuvą studentų nebesiuntė. Vietoj jų imta priiminėti rusakalbį Lietuvos jaunimą.

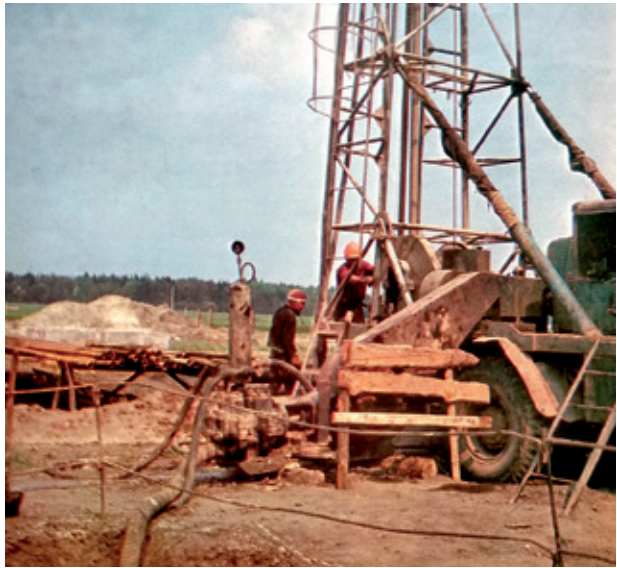
VISUOMENINIS GYVENIMAS

Visuomeninis gyvenimas aptariamuoju laikotarpiu turėjo savo ypatybių, lyginant tiek su ankstesniais, tiek ir su vėlesniais laikais. Viena tokių – aplinkosaugos sąjūdis. Čia žodis sąjūdis mažąja raide tinka tiek pagal jo prasmę, tiek ir todėl, kad tai buvo visuomeninė iniciatyva, neįprasta TSRS, kur viskas ėjo iš viršaus. Tai kažkiek prisidėjo ir ruošiant būsimą Sąjūdį (didžiąja raide). Lietuvoje toks visuomenės aktyvumo pliūpsnis pasireiškė protestais prieš naftos gavybą Baltijos jūroje iš telkinio D-6 (Kravcovskoje), o estų sąjūdis kilo protestuojant prieš fosforitų kasybą Rahvarinne.

Geologinėse įstaigose – Kompleksinėje ekspedicijoje, Geologijos institute – susikūrė aplinkosaugos būreliai, platesnės Aplinkos apsaugos draugijos grandys. Jų nariai rūpinosi, kad geologiniai darbai, ypač grėžimas, paliktų kuo mažiau neigiamų padarinių; tyrė ir tvarkė geologinius gamtos paminklus, ieškojo ir siūlė skelbti saugomais naujus objektus. Buvo rūpinamasi ir tuo, kad geologiniai tyrimai nesudarytų prielaidų pramonės invazijai į saugomas teritorijas. Apie galimas grėsmes, ruošiantis eksploatuoti telkinius ar statyti pavojingus pramonės objektus, buvo pranešama (kartais už viršininkų nugaros, kas, aišku, jiems nepatiko) tuo metu naujai įsteigiam Gamtos apsaugos

Naftos žvalgybos ekspedicijos bazė (A. Misiūno nuotr. iš jubiliejinio albumo „Lietuvos geologijos valdyba 1957–1977 m.“

Hydroeologinis gręžinys (V. Korkučio nuotr. iš jubiliejinio albumo „Lietuvos geologijos valdyba 1957–1977 m.“)



komitetui. Tokią informaciją buvo bandoma sleisti ir visuomenėje, todėl šis judėjimas, nors ir valdžios leistas, buvo prižiūrimas.

Dar viena visuomeninio gyvenimo apraiška buvo folklorinis sąjūdis. Geologai į jį įsitraukė suburdami ansambliuką „Apynys“, kuris daug metų sėkmingai gyvavo, populiarindamas liaudies meną ir geologiją, pagyvindamas geologų renginius ir ansamblio dalyvių gyvenimus.

Išskirtinis anų laikų broožas buvo bendravimas su Latvijos ir Estijos geologais. Jis vyko daugelyje sričių. Mokslo, vykdamant bendrus projektus, keičiantis žiniomis ir medžiaga, kuriant specializuotas komisijas (stratigrafijos, tektonikos). Tos komisijos organizuodavo savo renginius – konferencijas, seminarus, ekskursijas. Sėkmingu tokio bendravimo pavyzdžiu yra jau minėta Baltijos šalių geologinių žemėlapių serija, už kurią TSRS valstybinę premiją gavo ir Latvijos bei Estijos mokslininkai.

Bendravta ir kitais būdais – kasmet susitikimus rengė trijų šalių nuotraukininkai–gamtosaugininkai. Jie buvo rengiami paeiliui kiekvienoje šalyje. Programą sudarė paskaitos, pranešimai, pasikeitimas idėjomis, ekskursijos į įdomiausias kiekvienos šalies vietas, sporto varžybos (jose buvo tokios rungtys kaip rąsto metimas ar guminio bato svaidymas, estų vadinamas *kirza majoris*), o svarbiausia – draugiškas ir turiningas bendravimas prie laužo, su kalbomis, dainomis ir alučiu.

Negalima užmiršti ir bendrų spartakiadų, kurios vyko kas dveji metai kiekvienoje šalyje paeiliui. Čia jau buvo rimtos sporto

šakos – krepšinis, tinklinis, šachmatai, „geologiškos“ rungtys – orientacinis, plaukimas, šaudymas, bėgimas, kartais kokios nors geologinė daugiakovė.

Beje, vyko ir sąjunginės geologų spartakiados, kuriose dalyvaudavo komandos iš visos tuometinės Sovietų Sąjungos, taip pat ir Lietuvos komanda. Neprisimenu visų pasiekimų (gal jų buvo ne tiek daug), bet du kartus esame laimėję sidabrą geologinio kliūčių ruožo rungtyje.

Štai taip priėjome iki Sąjūdžio (didžiąja raide). Geologų visuomenė tapo jo aktyvia dalimi, įsitraukusi tiek į visos mūsų šalies pertvarką (signataras J. Šimėnas, LR Seimo nariai J. Šimėnas, V. Arbačiauskas, miestų ir rajonų tarybų deputatai V. Baltrūnas, G. Motuza, R. Vaitiekūnas), tiek į geologijos sistemos atnaujinimą. Apie tai jau buvo nemažai rašyta ir kalbėta, todėl nesikartosiu.

Istorija įdomi ir naudinga tiek, kiek padeda ateičiai – priimti tinkamiausius sprendimus, pasirinkti teisingesnę kelią, išvengti klaidų. Tikiuosi, tam pasitarnaus ir mūsų geologijos istorija.

Literatūra

Juodkasis, V. Požeminiai Neptūno valdų labirintai. – Vilnius, 2018

Suveizdis, P. Žemėj Lietuvos: istoriografinė geologinių tyrimų raidos apžvalga / Geologijos ir geografijos institutas. – Vilnius, 2008.